

FIGYELŐ

Sebestyén Géza (1912–1976). Hosszú betegség után már-már gyógyultan, váratlanul távozott körünkől és a magyar könyvtári világból, melynek három évtizeden keresztül volt egyik vezető egyénisége, elismert tekintélye. Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatóhelyettese, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács, a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer Magyar Tanácsa tagja, a *Könyvtári Figyelő* főszerkesztője, a Magyar Dokumentációs Szabványbizottság elnöke volt.

Az 1936-ban végzett magyar–német szakos tanár bécsi ösztöndíjas év után 1937-ben nyer állást az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban, egyidejűleg könyvtári gyakorlatot szerezve az Egyetemi Könyvtárban. Általános nyelvészettel foglalkozik és 1939-ben doktorál; értekezése (*Nyelv és nyelvtudomány*, 1939) szakkörökben ismertté teszi nevét.

1944 végén, a fronton átszökve, Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány közoktatásügyi minisztériumának első és egy ideig egyetlen tisztviselője, majd Budapestre kerülvén, a minisztérium Művelődéspolitikai Osztályának, később pedig megalakuló Könyvtári Osztályának vezetője. A felszabadulást követő kulturális újjáépítésben az első könyvtárügyi feladat minél több közművelődési könyvtár létrehozása; erre fordítja minden energiáját. Az első, aki a szovjet népkönyvtári tapasztalatokat fordításban, magyar viszonyokra alkalmazva közvetíti. Könyvtárszervező munkáját 1948–49-ben osztályvezetőként az Országos Könyvtári Központban folytatja.

1949-től a Műegyetemi Könyvtár osztályvezetője. Itt egy évtizedig működve nagy részt vállal a könyvtár újjászervezésében, a műszaki egyetemi könyvtárhálózat megteremtésében. Sokoldalú munkát végez ebben az időszakban is az átalakulásban levő magyar könyvtárügy közéletében. Élvonalában áll azoknak, akik tudományos könyvtáraink reformjait sürgetik. Szakcikkeket ír és egy ideig a könyvtártan egyetemi oktatásában is részt vesz.

1958-ban kerül főigazgatóhelyettesként az Országos Széchényi Könyvtárba. A következő években dolgozza ki a nemzeti könyvtár kijelölt várbeli palotájának betelepítési terveit és működési koncepcióját s ezeket több tanulmányban teszi közzé (1959–1963). Az épület elhúzódó építkezése folytán a részlettervekkel továbbra is, szinte haláláig foglalkozik. 1959-től a Könyvtártudományi és Módszertani Központ első vezetője és programjának kidolgozója.

Működésének két évtizede a Széchényi Könyvtár történetének jelenlegi nehéz átmeneti korszakával esik egybe. A könyvtárnak, szűkös viszonyok közt, mai helyén működnie kell, ugyanakkor azonban fel is kell készülnie az új épületben tervezett kiterjedtebb, igényesebb szolgálatra. SEBESTYÉN Géza tervező-szervező munkájának nagy része van abban, hogy a könyvtár e követelményeknek eleget tudott tenni. Beleélte magát

a muzeális gyűjtemények sajátos problémakörébe és sokat tett a könyvtár egyik alapvető feladata: a külföldi hungarica minél eredményesebb gyűjtése érdekében.

E két évtized azonban a nemzeti könyvtár funkció-rendszere sokoldalú kiterjesztésének időszaka is: kiépülnek és nemzetközi színvonalat érnek el az ún. könyvtárközi szolgáltatások. Különösen eredményes volt személyes munkája a nemzeti bibliográfia kiadványsorozatainak a kifejlesztése terén, új kiadványok indításával, a *Magyar Könyvészet* sorozatának felélesztésével.

Könyvtári íróasztalánál is könyvtárpolitikusként működött. Kezdetől egyik legtevékenyebb tagja a Könyvtárügyi Tanácsnak, első kezdeményezője a könyvtári szabványosításnak. Számos külföldi kiküldetése során tekintélyt és megbecsülést, barátokat szerzett a magyar könyvtárügynek és a nemzeti könyvtárnak. Élete utolsó éveiben kezdeményező részt vállalt abban a munkában, melynek célja hazánk bekapcsolása a kiépülő nemzetközi könyvtári-információs rendszerek vérkeringésébe.

SEBESTYÉN Géza modern könyvtáros-szemléletében páratlanul harmonikusan helyezkedett el a könyvtárügy egész spektruma, a falusi könyvtártól a nemzeti könyvtárig. E tekintetben felfogása a Tanácsköztársaság nagy könyvtáros-egyéniségeinek programjával volt rokon. Mai könyvtári szervezetünknek úgyszólván nincs fontos alapelve, melynek kidolgozásában ne lett volna része.

Az átfogó szemlélet és kiváló didaktikai érzék teszi minden fokon használhatóvá SALLAI Istvánnal együtt írt tankönyvét (*A könyvtáros kézikönyve*, 1956, 1965), melyből eddig egész könyvtáros-nemzedék tanult és fog még tanulni. Folyamatosan áttekintette a könyvtári kutatások teljes külföldi szakirodalmát, mindig a hazai alkalmazás érdekében. Elméleti érdeklődése, mégis, a könyvtári katalógusok problematikájából indulván különösen az osztályozás és a bibliográfia felé fordult és a dokumentációt is átfogta. Az Országos Osztályozó Bizottságnak évtizedig elnöke, a teljes magyar ETO-kiadás sorozatának főszerkesztője. A könyvtári osztályozás érékköréből figyelt fel először a számítógép leendő könyvtári szerepére, majd érdeklődését ennek bibliográfiai lehetőségeire is kiterjesztette.

Szakmai tekintélyénél semmivel sem volt kisebb az a tisztelet, mely önmagával és másokkal szemben igényes magatartását, elhivatottságát, munkaszenvédelmét kísérté. Halála nemcsak könyvtárának, munkatársainak fájdalmas vesztesége, hanem az egész magyar könyvtárostársadalomé is.

P. Gy.

Rákóczi-kori hungarica az Ossolineumban. Több mint két és fél évszázados lappangási idő után előkerült az 1709-ben keletkezett *Lettre d'un Ministre de Pologne . . .* című „Egy lengyel királyi tanácsos levele . . .” néven ismert korabeli ritka nyomtatvány szerzői kézírata. Évtizedes lengyelországi kutatásainkat folytatva, a wroclawi Ossolineum gyűjteményébe vezető nyomokat követve bukkantam rá a Biblioteka Ossolineum kéziratos anyagában, anoním kéziratmásolatnak feltüntetve; jelzete 12898/II.Franc. XVIII. w. Kopia 33 × 20, 5 cm s.VI, 70. Opr. plsk. „Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les affaires de la Hongrie et de la Transylvanie en partie relativement à celles du prince Ragosky.”¹

¹ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Tom III. Rękopisy 11981–13000.* Opr. i przyg. do druku Amelia Dician i Janina Loreth-Heintsch. Pod. red. Adama Fastnachla. Warszawa-Wrocław-Kraków 1966, 256. Józef SZOZEPANIEC igazgatóhelyettes és munkatársai előzőekenysége révén a rendkívül becses kézirat mikrofilmje és fotokópiája máris rendelkezésünkre áll.

A Rákóczi-szabadságharc utolsó periódusában született meg a *Lettre d'un Ministre de Pologne* ... c. röpirat, amelynek közvetlen célja az volt, hogy a közelgő európai béketárgyalások idején fölvilágosítsa a külföldi udvarokat és uralkodókat a magyarországi kuruc függetlenségi küzdelem ügyeiről, mert „a balítéletek ... a magyarok iránt eltöltötték a világot”. Az „Egy lengyel királyi tanácsos levele ...” műfajában annyiban levél, hogy eredeti rendeltetése szerint diplomáciai vitáirtnak készült; egy császári propagandairat² ellenpárjaként.

A *Lettre* ... keletkezését kiváltó *Fenestra Camerae Obscurae Rakocizianae* ... a nagyszombati béketárgyalások idején íródott a külföldi, főleg a közvetítésben részt vevő angol és holland fél, illetve közvélemény megnyugtatására és a bécsi álláspont igazolására. A nyomtatvány SZIRMAY István révén került BERCSÉNYI Miklós főgenerális kezébe, aki így ír róla a fejedelemnek: „Szegény Szirmai apám ... most küldött ki egy volument; az tractatus punctumink secretuminak elucidatiójára concinnáltatott, sub titulo: Fenestra obscura Rakociziana.” Majd hozzáfűzi: „Ezen nyomtatásban eresztett írást oly dolognak tartom, Fölséges Uram, hogy méltónak ítélném magyarra fordítani is, egy kis praeambulummal, s kibocsátani, s más módon is válasz nélkül nem hagyni; mert igazán, per hanc Fenestram Rákóczianam penetrat lux Ungariae ad cognoscenda arcana tyrranidis Austriae.” A levélíró visszafordítja a propaganda fegyverét, mondván, hogy ezen a Rákóczi-ablakon hatol be Magyarország fénye az ausztriai zsarnokság titkos mesterkedéseinek megismerésére; a béketárgyalásokon is azt tapasztalta, hogy „szóval mindent ígérni hirdetnek” s „oly világosan adják s vallják ki magok vétkeiket, mint az eszeveszettek, manutenealván az haereditast, az absoluta hatalmat a királyaiknak és a karlovciai békesség által való jussát Magyarországhoz ...” Egy hét múlva leveléhez mellékeli „az minap említett Fenestrát is, az kiből igen kitetszik német uramnak foga fehére, s talám csak ez is Fölséged gondolkodásinak más útját nyitja; noha elhiszem, ezt csak úgy kell nekünk böcsülnünk, mint ók Veracius Uramot.”³

A *Lettre* ... keletkezését már THALY Kálmán összefüggésbe hozta egy latin nyelvű *Epistola Celsi ad Constantium de Hungaria* (1710-ben Danckában kinyomtatott) politikai röpirattal, amelynek „Szalay László is csak latin szövegét kéziratban ismeré”. THALY 1860-ban rátalált az erdővidéki Vargyason Udvarhely vármegye főispánja, Vargyasi id. DANIEL Gábor családi levéltárában az „Egy lengyel királyi tanácsosnak levele, melyet egy római birodalombeli úrnak írt Magyarországnak dolgairól” c. kéziratra. A magyar szöveget tartotta „fogalmazat”-nak, a latint fordításnak, föltételezve RÁDAY Pál vagy VAY Ádám szerzőségét, mondván, hogy a francia fordítást talán BRENNER Domokos készítette.⁴ ESZE Tamás a latin *Epistolát* vélte alapszövegnek, s RÁDAY munkájának, francia fordítását és kiegészítését BRENNERnek tulajdonítva,⁵ fölhívja a figyelmet az *Epistolának* egy korabeli latin kéziratost töredékére.

² *Fenestra Camerae Obscurae Rakocizianae, ad rimandum secretas causas*. . . Bécs? 1707. (RMK III, 4804) „Rákóczi sötét kamráján nyitott ablak titkos indítékainak szemügyre vételére. . .” Vö. *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Szerk., bev., jegyz. KÖPECSI Béla. Bp. 1970. 260–279. Ford. HOLL Béla.

³ Selmezy, 7. Martý 1708. És Zólyom, 13. Martý 1708. Archivum Rákóczianum V, 561, 567–568. Utalás a Veracius Constantius álnévvel kiadott *Animadversiones Apologeticæ* (H. n. 1706) c. kuruc röpiratra, amely a nagyszombati béketárgyalások megszakadása után a magyar követelésekre adott császári feleletekre válaszol.

⁴ THALY Kálmán: *Rákóczi-féle unicum a Bosporus partjáról*. Századok 1889. 767–771. — THALY nyomán I. Kont: *Bibliographie française de la Hongrie 1521–1910*. Paris 1913, 38.

⁵ ESZE Tamás: *Egy lengyel királyi tanácsos levele. (Adalék a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájához)*. Magyar Könyvszemle 1961. 482–489.

RÁDAY iratainak kiadásában BENDA Kálmán az *Epistola* és a *Lettre* szerzőjének BRENNER Domokost tartja: „Brenner 1710-es jelentéseiből bizonyítható, hogy ő a szerző”.⁶ Véleményét megerősíti kiadatlan tanulmánya kéziratában: „... jó pár éve megtaláltam Brenner apát és Rákóczi erre vonatkozó levelezését, amelyikből nemesak a szerzőség kérdése tisztázható teljes bizonyossággal, hanem nyomon követhetjük a mű elkészülését is, és bizonyos betekintést nyerünk azokba a forrásokba, amelyeket Brenner felhasznált.”⁷ BRENNER szerzőségét KÖPECZI Béla is megerősítette; a franciául megjelent levelet „Brenner szepesi prépost írta, s nem Ráday Pál vagy Vay Ádám, ahogy a kutatók eddig feltételezték”.⁸ Később értékes kiegészítésként azt is hozzáfűzi, hogy „szerzője felhasználta azt a latin nyelvű politikai iratot, amelynek címe: *Epistola Celsi ad Constantium de Hungaria*. Lemaire hadmérnök egy példányát magával vitte Franciaországba, amikor 1710-ben elhagyta a kurucokat, ennek alapján tudtuk elvégezni az összevetést”. A francia *Lettre* és a latin *Epistola* összefüggésére rávilágító összevetés eredményeként megállapítja: „A Levél latin változata meglehetősen szárazon hivatkozik Grotiusra, a magyar törvényekre, a kurucok követeléseire és a béketárgyalások anyagára, a francia valamivel oldottabb, de lényegében megegyezik ezzel. A béketárgyalásokra való sűrű hivatkozás és a nemzetközi kitekintés igénye arra indít, hogy a latin és a francia változat egyaránt Brenner Domokos műve.”⁹

A kéziratot „munkapéldány” előkerülése véglegesen megoldja a *Lettre* ... keletkezésének rejtélyét. A RÁDAY és RÁKÓCZI sajátkezű javításaival, kihúzásokkal, betoldásokkal, hosszabb-rövidebb szövegigazításokkal, törlésekkel, beszúrásokkal, forrásjelzésekkel, különféle tintaszínű bejegyzésekkel vegyes, 70 fólió oldalra terjedő rendkívül becses kézirat alapul szolgálhat a részletes összehasonlító vizsgálat elvégzésére. Várható kritikai kiadása s az erre vonatkozó kiadatlan levelezés feldolgozása, a nyomtatott kiadások pontos számbavétele az egész mű geneziséét, szöveg hagyományát és kiadástörténetét hiteles megvilágításba fogja helyezni. Címlapja már jelzi az „átdolgozás” egyik fázisát: a címlapon fent középen «Celsius à Constantinus» törölve; a bal szélén szintén törölt «*Epître*» helyére került: *Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les affaires de la Hongrie*. Minden jel arra vall, hogy Brenner a *Lettre* ... francia szövegét RÁKÓCZI és RÁDAY intenciói alapján öntötte végleges formába és adta ki külföldön, hamis impresszummal.

A *Lettre* ... címlap, hely és évszám nélküli első kiadása valószínűleg Lengyelországban, közelebről a litvániai Kurlandban, a Rigától délnyugatra fekvő Mitaviában (Mittau) készült 1710-ben. Egy-egy példány van belőle a krakkói Biblioteka Czartoryskich, a Biblioteka Jagiellońska, a dzikóvi Biblioteka Miasta és a Budapesti Egyetemi Könyvtár (MV. 95. — G. b. 592. sz.), valamint az MTAK (R. M. Ir. IV. 926) régi nyomtatványgyűjteményében. Ebből a kiadástípusból két — föltehetőleg egyidejű — változat található.¹⁰ Formátumra (12°) megegyeznek, de az egyik lapszám után csupán 2 lapnyit

⁶ *Ráday Pál iratai II.* 1707–1708. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán és MAKSAY Ferenc. Bp. 1961. 48. — Az ekkori eredmények összefoglalására vö. HOPP Lajos: *A Rákóczi-szabadságharc politikai irodalma*. — A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp. 1964. 163.

⁷ BENDA Kálmán szíves közlése 1969-ből.

⁸ KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Bp. 1966. 295, 305.

⁹ *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. I. m. 296.

¹⁰ Az egyik típus: hn. én. 12-r. 183 l. és 2 l. Errata. A másik: hn. én. 12-r. 184 l. és 32 l. (A végén, 32 lapon egy elhunyt magyar főpap állítólagos latin nyelvű levele.) — A negyedrétű példány: hn. én. 4-r nem volt még kezemben, jelzése: „B. m. dr. w 4 ce, k. nlb. 22.” Bibl. Czart.

hibajegyzéket (Errata) tartalmaz; a másik e nélkül 32 lapos latin nyelvű levélszöveget. Ettől eltérő negyedréti (4e) példányra eddig csupán egy bibliográfiai adatot találtunk, a Czartoryski Könyvtár gyűjteményére utalva. Ez immár harmadik változatnak számítana.

A címlappal, helynévvel ellátott újabb kiadásból egy-egy példány található az Ossolineum, Branice, továbbá az OSzK (219.244) és az MTAK (R.M.Ir.IV. 931) nyomtatványtárában. E kiadvány eddig látott példányai szintén tartalmazzák a 32 lapos latin levélszöveget.¹¹ Az 1711-ben megjelent kiadást a *Journal historique de Verdun* februári számától már kivonatossan ismertette, s második kiadásként könyvelte el azzal a megjegyzéssel, hogy Németországban jelent meg. S bár a címlapon valóban Erasme KINKINS regensburgi nyomdász neve áll, impresszuma föltehetőleg hamis. S mivel BRENNER levelezéséből kiderül, hogy Franciaországba érve a *Lettre . . .* újabb kiadását készítette elő, elfogadható KÖPECZI Béla véleménye, hogy talán valamelyik franciaországi nyomdában adták ki.¹²

Címében annyi az eltérés az „első” kiadástól, hogy a „présentes” jelző be van szúrva: *Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les affaires présentes de la Hongrie*. Ez a kéziratról is eltérő. Az is bizonyossá vált, hogy az említett, függelékben közölt latin levél nincs meg BRENNER kéziratában.

A *Lettre . . .* THALY által közölt magyar szövegének vagy fordításváltozatának keletkezési körülményei még tisztázatlanok. Nincs bizonyítva, hogy valóban korabeli szövegről van szó, illetve mikor keletkezett a magyar fordítás. THALY szerint egyezik a magyar a francia szöveggel: „meggyőződésem, hogy a tartalom, a szöveg teljesen ugyanaz, még a Hugo Grotiusra, a Tripartitumra s egyéb művekre utaló jegyzetek is azonosak. Különbség köztük csupán az, hogy a magyar szövegnek legutolsó kikezdése a franciából hiányzik . . . s a Széchenyi Pál kalocsai érsek mellékelni szándékolt leveleire semmi hivatkozás nincs benne”¹³ Az azonosság nem mond ellent a fordításnak; bizonyos hiányok a kiadások eltéréseivel, ill. a fordító eljárásával függenek össze. Mindez azonban új vizsgálatokat igényel. A *Lettre . . .* számos olvasási hibával közreadott régi magyar szövege mellett nemrég készült el megbízható modern magyar fordítása.¹⁴

A fiktív levélkeretbe ágyazott politikai vitáikat nemcsak elnevezésében lengyel érdekű. Történeti példái között többször hivatkozik Lengyelországra. Kitér arra, hogy a közös ősi ellenséggel, a törökkel szemben a magyarság és a lengyel nép a keresztény szolidaritás jegyében vívta évszázados harcát. Ám a hősi múlt fölidézése csak arra szolgál, hogy a szerző az osztrák uralkodóház szemére vessen hálátlanságát, és támogassa a kuruc szabadságharc jogosságát. Hangsúlyozza, hogy a lengyel király, SOBIESKI, segítette végső győzelemre LEOPOLDOT a török ellen, de a császár a bécsi diadal után a birodalom védelmében elvérzett vitéz magyarokat Ausztria járma alá hajtotta. „Bizonyosra vehető, hogy a lengyeleknek sem tetszenék, ha a cár vagy a svéd király így bánnék velük és a birodalmi körök sem túrnék el, ha a császár hasonló módon viselkednék velük szemben” — fejtegeti időszerű érvekkel a levélíró.

A lengyel—magyar dinasztikus kapcsolatokat a Bécs ellen fölkelt kuruc fejedelem politikájának szemszögéből veti föl, mondván:

¹¹ Ennek a típusnak jelzése: A Ratisbone, Erasme Kinkins, 1711. 12-r. 184 és 32 l. A példányok lengyelországi lelőhelyeire vö. *Polnische Bibliographie — Bibliografia Polska Tom XXI. Stolecie XV—XVIII. Karl ESTREICHER. Kraków 1906, 239.*

¹² KÖPECZI, i. m. 1966, 384. — *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*, i. m. 296.

¹³ THALY, i. m. 1889, 769. És *Történelmi kalászatok. Kiad. THALY K. 1603—1711. Pest 1862, 121—188.* — MÁRKI Sándor korabeli magyar nyelvű kiadását tévesen föltételezte: *II. Rákóczi Ferenc*, Bp. 1909, II, 456—57.

¹⁴ *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*, i. m. 296—370. (Ford. BENDA K.)

„Rákóczi Ferenc azon nevű régi házból való, mely Erdélyben uralkodott; anyai ágon levő elei közé számlálja a Báthoriakat és Zrínyieket, kik közül az elsők régenten azon fejedelmi méltósággal bírtanak és Lengyelországnak amaz híres Báthori István személyében egy nagy királyt adtanak.”

Ezután kiemeli, hogy RÁKÓCZI a vérpad elől megszökve Lengyelországban talált menedéket és segítséget, s innen indult el hazája védelmére.

A történelmi dolgok állásáról számot adván, a levél gondolati újdonsága, hogy a nemzeti sérelmek és a kurucok követelései mellett a szuverén uralkodó és a rendi érdekek egyensúlyát fejtegetve, Hugo GROTIUS-ra hivatkozik,¹⁵ s a fejedelmi szuverenitás és az alattvalók ellenállási jogának értelmezését állítja előtérbe. A természetjog alapján igyekszik bizonyítani: a magyar nemzetnek joga volt a szabadságáért zsarnok királya, illetve a Habsburg-ház ellen fegyvert fogni. A holland, francia, flamand, német történészek fejtegetéseire támaszkodó vitákat a korai felvilágosodás eszméiből merít, s nemzetközi kitekintésével korszerű tájékozódásra vall.

A röpiratíró együttérző, szép, dicséret szavakat sugall a levelet bezáró „lengyel királyi tanácsos” tollára:

„Szánom ezt a hajdan oly szépen virágzó nemzetet, hogy ez a szolgaságnak terhe alatt nyög, amely csalhatatlan kútfeje a bátor szív elvesztésének és az erkölcsök megromlásának; nem pallérozhatta ki azokat a szép és nagyságos tulajdonságokat, melyek vele születtek. Annél inkább szánakozom rajta, mondom, mivel meg vagyok győződve arról, hogy a népek nem a végre teremtettek, hogy a fejedelmek nagyravagyódásainak játékszerei legyenek, hanem a fejedelmek vannak a népek üdvéért és hogy mindenik cselekedeteinek célja csak Isten lehet; akármilyen vélekedéssel légyenek is e felől a magyarok ellenségei.”

A római pápa támogatását élvező s az abszolutizmus vallási türelmetlenségét megtestesítő idegen hatalommal szemben a levélíró nemzetközi jogi érvekkel védekezik s diplomáciai célzatának megfelelően, tudatosan alkalmazza a lengyel–magyar vonatkozású történelmi elemeket. Érvelését azzal fejezi be, hogy érvényes a szabadságát visszanyert erdélyi fejedelemség és a magyarországi rendek szövetsége, amelynek élén a régi nagy nemzeti király, MÁTYÁS utóda, a „híres Corvinus élő képe” RÁKÓCZI áll, nem királyi minőségben, hanem a „haza atyjaként”. RÁKÓCZI és kancelláriai munkatársai fáradhatatlanok a két nemzetet összekötő szálak feltárásában és ezek új szempontú, a függetlenségi harc szemszögéből történő felhasználására; ennek bizonyítéka a fejedelmi kancellária érett alkotásai közül való publicisztikai levél is.¹⁶

HOPP LAJOS

A Matica srpska százötven éve. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása.) Százötven éve, Pest-Budán alakult meg a szerbek máig sikeresen tevékenykedő kulturális intézménye, a Matica srpska, amely aztán a többi szláv Maticának is példája lett. Egy esztendővel követte az ugyancsak máig élő és még ma is fontos szerepet betöltő — előbb vegyes tartalmú — kulturális, ma már elsősorban irodalmi — irodalomkritikai — lapot, mai nevén a *Letopis Matice Srpske*-t. Ebből az alkalomból kiállítás nyílt 1976. áprilisában

¹⁵ KÖPECZI, i. m. 1966, 295, 299 és 306. A szerző kimutatja, hogy BRENNER fölhasználta Jean de la CHAPELLE francia publicista levélszeríájának XLIV. levelét (*Lettres*, VIII. köt. 1708); rámutat arra, hogy BRENNER GROTIUS *De jure belli ac pacis* (Paris 1625) c. munkájának Willen VAN DER MUELEN holland jogász által kommentált egyik (1696–1703-as utrechti vagy 1704-es amszterdami) francia kiadásból idéz, pl. I. könyv 3. fejezet, 17. szakasz és 4. fejezet 13. szakasz; 2. könyv 1. fejezet, 1. szakasz stb.

¹⁶ A *Lettre* kézírata 1956-ban került jelenlegi helyére, vásárlás útján. Korábbi lelőhelye nem ismeretes. Az Ossolineum leltári naplója szerint eladója, Jerzy Róz wroclawi lakos a második világháború végén jutott hozzá Drezda környékén, más kéziratokkal együtt.

a Széchényi Könyvtárban. E kiállítás részben viszonzása a Matica többször megrendezett, magyar vonatkozású kiállításainak, részben dokumentálása annak a százötven esztendőös kölcsönhatásnak, amely a szerb és a magyar könyvtári kultúrát és irodalmi fejlődést egyaránt jellemezte. Itt most csak néhány példát említünk (ezek megtalálhatók a kiállítás anyagában): a Matica első küldeménye a Nemzeti Múzeum könyvtárának szolt, a Matica állandó könyveseréket bonyolított le pl. a Kisfaludy Társasággal (megrendelte a Kisfaludy Társaság kiadta munkákat, előfizetett lapokra, stb.), még ARANY János is ellenjegyzett egy könyvküldeményt a Matica számára. Érdekesség az a tudománytörténeti adat, amely BÉRCZY Károly leveléből derül ki: BÉRCZY megköszöni a Maticának a számára kölcsönzött orosz nyelvű Anyégin-példányt, és saját fordítású magyar változatával együtt küldi vissza a kötetet. Ebbe a sorba tartozik Svetozar MILETIĆ 1865-ös levelének másolata, CSENGERY Antalhoz címezve.

A kiállítás anyagát tematikai, illetve történeti jellegű sorrendben rendeztük el. Az első tárló a szerbek XVII. század végi bevándorlását mutatja be, s azt a tényt igyekszik érzékeltetni, hogy milyen magas színvonalú (főleg a barokk jegyeit mutató) kultúra, könyvtermés jellemezte a magyarországi szerbeket. A második tárló anyaga a Matica megalakulását beszéli el, a korabeli dokumentumok, illetve az azóta napvilágot látott irodalom bizonyító erejét segítségül hívva. A harmadik tárlót TÖKÖLY Száva emlékének szenteltük. A THAN Mór festette portré fotokópiája áll a tárló középpontjában. Hozzákapcsolódik a kitűnő szerb mecénás, a XIX. századi szerb kulturális életben alakító szerepet betöltő Tökölyanum lehetővé tevőjének magyar visszhangja, amely a korabeli lelkes magasztalásoktól a *Protestáns Szemle* 1943-as ünneplő cikkéig ível. Külön tárlóban dokumentáljuk a *Letopis Matice Srpske* fejlődését, a kalendárium-jellegű első példánytól 1973-ig, amikor is VÖRÖSMARTY Mihálynak „szerbus manier”-ban szerzett *Hedvig* c. legendája szolgált meg ihletett tolmácsolásban. A *Letopis* a XIX. században a világ-irodalom szerb főfogójaként is érdemeket szerzett, itt jelent meg először GOETHE, PUSKIN MICKIEWICZ és PETŐFI szerb nyelven. „A szentendrei rebellis” (hogy CSUKA Zoltán regényes életrajzának címét kérjük kölcsön), JAKOV IGNJATOVIĆ életműve áll az ötödik tárló középpontjában. A szerb realista prózaírás nagy alakja Szentendre, Pest-Buda, Karlóca életének bátor és pontos megelevenítője. Regényeiben élénk tárul az a vidám-gomolygó-izgalmas élet, amely a vállalkozó kedvű szerb kalmárokat, az önálló irodalomért fáradó írókat, kulturális munkásokat jellemezte. IGNJATOVIĆ emlékirataiban élénk színekkel eleveníti meg PETŐFI Sándor alakját. A következő tárlóban a magyar törekvések szerb visszhangjáról kaphatunk érdekes adalékokat. Az Egyetemi Nyomda igen sok szerb könyvet adott ki, a reformkori Pest-Budán jelentek meg a szerb politikai lapok is (szerkesztőjük Teodor PAVLOVIĆ a kétnyelvű költő, VITKOVICS Mihály ügyvédbojtárja volt). A pesti szerb sajtó figyelemmel kísérte a magyar irodalmat, a *Letopis*ban dolgozat jelent meg KAZINCZY Ferencről, SZEMERE Pálról, SZÉCHENYI Istvánról, a szerb népköltészet magyar tolmácsolóirol, majd ugyancsak a *Letopis* adott hírt — 1913-ban — ADY Endréről, aki több szerb, illetve horvát írónak lett költői és emberi élménye. A hetedik tárlóban a „hivatalos” kapcsolatok dokumentumai kaptak helyet. A már korábban említett iratok jól érzékeltetik azt az alapvető igazságot, hogy a nemzetiségi kérdés kiéleződésének éveit sem jelentették a kulturális kapcsolatok megszűnését, legfeljebb azok intenzitása volt változó. A nyolcadik tárlóban a magyar tudományos szakirodalom, azaz a magyar jugoszlavisztika idevonatkozó darabjaibóladtunk válogatást. A tulajdonképpen már KAZINCZY Ferencsel (illetve még előbb: HORÁNYI Elekkel) induló magyar jugoszlavisztika ugyan elsősorban a délszláv népköltészet magyar recepciójának állomásait kutatta, de a tárló sok adattal igazolja a magyar tudomány mástípusú jugoszlavisztikai érdeklődésének különféle jelenségeit. Így SZIKLAY László a többnyelvűség követelményeit kutatta a reformkori Pest-Buda intézménytörténetére vonatkozólag,

VUJICSICS D. Sztoján a Matica bibliográfiáiról írt tájékoztató cikket, HADROVICS László tömör összefoglalása a magyar és a déli szláv kapcsolatok egymást építő voltáról szól. A keletközép-európai vonatkozásokat föltáró magyar kutatás számos fontos dolgozattal járult hozzá e tudományos terület föltérképezéséhez. Az utolsó tárló arról szeretne tanúskodni, hogy a Matica Srpska élő szervezet, nem csupán múzeumi intézmény, bár természeténél fogva könyvtári, könyvészeti, antikvariális szolgáltatásai is vannak, képtartat tart fönn, évkönyveket ad ki (a szlavisztikai, a nyelvészeti, a történet- és egyéb társadalomtudományok, stb. köréből), folyóiratot jelentet meg, s mint már szölvünk róla: kiállításokat rendez. Ez utóbbiak közül hadd emeljük ki a Vajdaság nemzetiségeinek irodalmát bemutató kiállítás katalógusát, amely jó bevezető tanulmányokkal, alapos bibliográfiáival dokumentálja Jugoszlávia népeinek kulturális tevékenységét.

E „külső” tárlók lényegében a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete által rendezett, kétnapos konferenciához kapcsolódnak. A konferencia tárgya: a Matica srpska 150 éve, valamint a délszláv népköltészet jeles fordítójának, SZÉKÁCS Józsefnek halála 100. évfordulója alkalmából, a délszláv népköltészet és a magyar kultúra viszonya. Ezt kiegészítendő, a Kézirattár Széchényi-termében a könyvtár a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, valamint a Kézirattár „jugoszlavikái”-ból szintén rendezett kiállítást, hogy a konferencia résztvevői a könyvtárba látogatva, viszonylag teljes és sokrétű képet kaphassanak arról az átható erejű „élő kölcsönösség”-ről, amely mind az újvidéki és budapesti könyvtárak, mind pedig a két irodalom munkásságát — a dokumentumok fényében nem érezzük túlzásnak e szót — immár százötven éve jellemzi.

FRIED ISTVÁN

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár története. A második világháborút követően, mikor a világ fokozatosan visszanyerte egyensúlyát, a nagy könyvtárak is kiheverték háborús sérüléseiket, és megindulhatott az újjászervező, művelődésterjesztő, tudományos munka, a vezetők terveik középpontjába állították könyvtáraik történetének megírását. Ösztönözte őket az a meggondolás, hogy 1945-ben végetért egy nagy történelmi korszak, amely lezárta könyvtáraik mindaddig lefolyt időszakát is: a történelmi, társadalmi átalakulással könyvtáraikban új élet kezdődik.

Nálunk is hasonló törekvések mutatkoztak: fővárosi, sőt vidéki könyvtáraink tanulmányokban, testesebb kötetekben közreadják történetüket.¹ Nemzeti Könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár Dr. BERLÁSZ Jenőt és Dr. DEZSÉNYI Bélát bízta meg krónikája megírásával.

Határaink kitekintve, számos újjonnan megírt könyvtártörténettel találkozunk;² bennünket közülük elsősorban — múltbeli sorsközösségünk, jószomszédi kapcsolataink alapján — érint és érdekel az Osztrák Nemzeti Könyvtár története. A három részre tervezett műből eddig az első és második rész jelent meg: *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek. Erster Teil: Die Hofbibliothek. (1368–1922)*. Herausgegeben von DDR.

¹ Vö. *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 1826–1961*. Szerk. RÓZSA György. Bp. 1961. — REMETE László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története*. Bp. 1966. — TÓTH András: *A Egyetemi Könyvtár története. 1561–1918*. Bp. 1968. — VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár a Horthy-korszakban*. Bp. 1971. — MÓRA László: *A Műegyetemi Könyvtár története. 1848–1948*. Bp. 1971. — A vidéki művekből idézendő például: KULCSÁR Péter: *Szeged könyvtártörténete az egyetem alapításáig.*, Szeged 1970.

² Vö. E. CRASTER: *History of the Bodleian Library (Oxford) 1845–1945*. Oxford 1952. — Jena. *Universitätsbibliothek. Geschichte 1549–1945*. Weimar 1958. — *Deutsche Staatsbibliothek 1661–1961*. Leipzig (1961) — L. BUZÁS: *Geschichte der Universitätsbibliothek München*. Wiesbaden 1972. stb.

Josef STUMMVOLL. Wien 1968, G. Prachner Verlag 664 l., *Zweiter Teil: Die Nationalbibliothek. (1923—1967)*. Herausgegeben von DDr. Josef STUMMVOLL und Dr. Rudolf FIEDLER. Wien 1973, Brüder Hollinek, 308 l. illust.³

E kitűnően megírt és élvezetes olvasmányt nyújtó mű, jóllehet a különböző nemzeti könyvtárak keletkezését, fejlődését, életszakaszait a nemzeti hovatartozás sajátos történeté alakítja, érdekes szempontjaival, tudományos módszerével a mi megírás közben levő történetünk alakítására is érlelő hatással lehet.

A mű az ÖNB első átfogó története. Másfél századdal előbb, 1835-ben Franz I. von MOSEL *Geschichte der kaiserlichen-königlichen Hofbibliothek* címen közreadott az akkori helyzetnek, körülményeknek megfelelő kisebb összegezést. 1914-ben újra felmerült a megírandó történet gondolata, azonban az első világháború közbejötté elaltatta.

Az ÖNB teljességre törekvő, tudományos módszerrel, modern szempontokból nézett történetének létrehozása Josef STUMMVOLL személyéhez fűződik. 1945-ben foglalta el a könyvtár vezető tisztviselői között helyét, és felismerve az időszerűségét, szorgalmazni kezdte a mű megírását. A főszempontokat is ő, a későbbi főigazgató jelölte ki, melyek működése folyamán saját „tízparancsolatává” lettek. Eszerint vizsgálandó mindenkor a vezetők emberi és hivatali magatartása, személye, továbbá, hogy milyen fejlesztési eszméik voltak, mennyiben voltak tekintettel elődeik helyes, a további fejlődést szolgáló célkitűzéseire, továbbá vitték-e azokat, a fejlesztési eszméket összegeztették-e a kor követelményeivel, s ha kellett, miként módosították azokat. A napi feladatok végrehajtásán kívül gondoltak-e intézményüknek mindenkor a humánium jegyében történő fejlődésére, küzdött-e a könyvtár vezetésük alatt a haladásáért, megalapozták-e jövőjét.

Az ÖNB történetét három részre tervezték. Az első rész az udvari könyvtár története: *Die Hofbibliothek (1368—1922)*, több szerző munkája; a második egyszemélyes mű, ez már a „nemzeti könyvtár” története, Josef STUMMVOLL főigazgatónak nyugalombavonulásáig terjed. A harmadik rész már nem szoros értelemben vett könyvtártörténet: a könyvtár valamennyi számottevő munkatársának regisztrálása, *Bio-bibliographisches Lexikon der wichtigen Bibliothekangehörigen seit den Anfängen*.

Az első rész tehát a Hofbibliothek története 1920-ig, 1920 és 1922 között az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlása után létesült új államigazgatás által létrehozott nemzeti könyvtaré.

A történet első fejezete: *Die Frühzeit der Hofbibliothek (1368—1519)* a kezdetet dolgozza fel. Szerzője Ernst TRENKLER — egyébként az egész második részé is — úttörő munkát végzett az addig feltáratlan korszak bemutatásával, és visszavezetve az ÖNB gyökereit az első könyvgyűjtő Habsburgokig, dokumentálta 600 éves létét, vagyis a legrégebb alapítású világgönyvtárak sorába emelte. III. ALBRECHT herceg (1365—1395) szerezte meg a csodálatos szépségű illuminált Johannes von Troppau Evangeliáriumot (1182). III. FRIGYES császár (1452—1493) már jelentős könyvállományt tart egyben; fia I. MAXIMILIANUS császár maga is ír (Teuerdank, Weisskunig) és gondosan gazdagítja a könyvtárt feleségei (BURGUNDIAI Mária, milánói Bianca Maria SFORZA) révén megszerzett értékesebbnél értékesebb kéziratokkal. Híres humanistákat — CUSPINIANUS, Konrad CELTIS stb. — hív udvarába és a könyvtár tudományos célú használatát is engedélyezi. I. FERDINÁND (1531—1564) uralkodása idején nagyot fejlődik a könyvtár; 1575-ben már szükségessé válik hivatalosan is császári könyvtáros kinevezése Hugo BLOTIUS személyében, aki rendezte és katalogizálta az állományt, amely 1591-ben 9000 kötetre emelkedett. Ebben az időben nyeri el a könyvtár a „Palatina Vindobonensis” nevet, a római császári könyvtárt mintázva.

³ Az Österreichische Nationalbibliothek névét ÖNB betűjellel rövidíti, amelyet esetenként mi is használunk.

A történet második és harmadik fejezete — szerzője Franz UNTERKIRCHER — 1519—1575-ig, illetőleg 1575—1663-ig követi a könyvtár életútját, növekvő tekintélyét, fontosságát. A második fejezetben hiteles képet kapunk ZSÁMBOKI Jánosunknak (Johannes Sambucus) a könyvtárral való kapcsolatáról.

A negyedik fejezetet Laurenz STREBL írta a könyvtár barokk korszakáról: *Die barocke Bibliothek (1663—1739)*. A folytonosan növekvő könyvállomány elhelyezésére 1723 és 1726 között készül el J. B. FISCHER von ERLACH tervei szerint a gyönyörű, galériás, márványoszlopos, gazdag aranydíszítésű nagy barokk könyvtárterem. Híres tetőfreskóját Daniel GRAN festette.

Az ötödik fejezet — szerzője Walter G. WIESER — 1739—1803-ig a két von SWIETEN (Gerard és Gottfried) működése a könyvtárban. Az ő idejükben alakul ki a Josefsplatzra néző könyvtár otthonának nemes stílusa: PACASSI 1767 és 1773 között építi meg a derékszögben előreugró két oldalszárnyat. Az épületnek e fejlesztése célépítkezés: lehetővé tette a könyvtár terjeszkedését annál is inkább, mert megkapja a déli szárnyat és a szomszédos Ágoston-kolostor (Augustinerkloster) egy részét. 1773-ban J. N. BERGL gyönyörű tetőfreskójával díszesen száz férőhelyes olvasótermet létesítenek, az egykori pincékből, istállókból könyvraktárak alakulnak ki.

Robert REHBERGER és Geralt USTRNUL a hatodik fejezetben a könyvtár napoleoni és „Vormärz” -korszakát (1803—1845), Edith MRÁZEK—SCHWAB pedig a ferenc-józsefi érárt (1845—1899) írta meg a hetedik fejezetben.

Josef MAYERHÖFER a nyolcadik, egyben utolsó fejezetben az 1899—1922-ig terjedő kort vázolta fel, és benne az udvari könyvtárnak nemzeti könyvtárrá való átalakulását 1920. aug. 6-án, mikor az Osztrák Köztársaság hivatalosan birtokába vette.

Ezen első rész elolvasása után már meg kell állapítanunk, hogy valamennyi szerző igen nagy mennyiségben begyűjtött anyagából a tudományosan alátámasztott, történelem-hű adatokat ötvözte össze. Megbízható kritikával dolgozott, anekdotikus kitérők nélkül. Bár koncepciójuk középpontjában a könyvtár fejlődését, differenciálódását előidéző személyek állnak, ez egyszer sem erőltetett, mindenkor a tudományos értékű forrásokból természetesen folyik.

Érthető az is, hogy a többszerzős első rész stílusában nem mutat egységes képet; de ez nem hiányolható, ha meggondoljuk, hogy az egységesítésre való törekvés gátolta volna az egyes korszakok és ahhoz tartozó adatok hozzáértőinek individuális meglátásait, csökkentette volna a tudományos munkához szükséges felelősségtudatot. Van azonban minden fejezet írójának megállapításai között egy konstans jelenség, amelyet egybehangzóan írtak le: a könyvtár felelős személyei a tárgyalt korszakokban kivétel nélkül sürgetik a fenyegető raktárhiánynak megszüntetését és a dotáció felemelését.

A Nemzeti Könyvtár történetének második része öt esztendő múlva jelent meg. Egyetlen szerzője, az ÖNB Nyomtatványtára nyugalmazott vezetője, 1923—1967-ig tárta fel a történetet. Ernst TRENKLER-nél aligha esett volna alkalmasabb szerzőre a választás: már 1928-tól tisztviselője az ÖNB-nek, katalogizál, később a Beszerzési Osztálynak (idetartozott a restauráló- és könyvkötő részleg is), majd 1950-től nyugalmomba vonulásáig, 1967-ig a Nyomtatványtárnak a vezetője. Ez esztendőik három könyvtárvezetőjének: Josef BICK-nek, Paul HEIGL-nek és Josef STUMMVOLL-nak igazgatása alatt működött. Negyvenöt év eseményeit kibontakoztatva — bár tapasztalatait, személyes elményeit is beleszötte — mindenkor a tudós objektivitása jellemzi.

E második rész létrejöttének is első mozgatója J. STUMMVOLL; mellette utóda, Rudolf FIEDLER segít leküzdeni a megjelentetés akadályait és megteremti a technikai és anyagi feltételeket.

A négy fejezetre tagolt második rész törés nélkül folytatója az elsőnek: a személy-, hely-, állománygyarapodás- és fejlesztés kérdéseinek sodrába állítva az eseményeket.

Az első fejezet a kitűnő könyvtárigazgatónak, Josef BICKnek a korszaka (1923—1938), amely az első világháborút követő stabilizációtól a német nemzeti szocializmus hatalomra jutásáig terjed. Az ő működése folyamán alakul ki a modern ÖNB. A náci éveket kivéve, 1907-től 1949-ig, nyugalombavonulásáig dolgozik ez a kiváló szakember és tudós a könyvtárban. Vezetőképességét határozott célkitűzésnek megvalósítása jellemezte. Az ő idejében, 1920-ban alakult át a Hofbibliothek állami, nemzeti könyvtárrá, következményeképpen számos szervezési, fejlesztési problémát kellett tető alá hoznia. 1926-ban felettesei ráruházzák, az oktatásügyi minisztériumon belül, az egész osztrák könyvtárügy konszulensi feladatát. Ugyanezen évben ünnepelte a nemzeti könyvtár a Josefs-Platzon lévő kétszáz éves otthona kiépítésének befejezését, mely alkalommal az eddigi könyvtári igazgatói címét főigazgató címmé változtatták. Politikai állásfoglalásának, jellemzőségeinek már 1934-ben tanújelét adja: a németek felkínálják számára a porosz „Könyvtárügyi Tanács” tagságát és ő — tekintettel Ausztria és a náci Németország közötti feszültségre — visszautasítja. Politikai állásfoglalását az 1938-ban bekövetkezett náci hatalomátvétel, amely következképpen őt is életveszélybe sodorta, sem tudta megváltoztatni. BICKet elhurcolják hivatalából és számos más náciellenes osztrák személlyel együtt a dachauai koncentrációs táborba került, koholt vádak alapján. Súlyos szívbetegeggel engedik vissza Ausztriába, és egészen a német összeomlásig nem térhetett haza Bécsbe; rendőri felügyelet alatt állott.

A felszabadult Ausztria rehabilitálta BICKet: 1945. júl. 2-án ünnepélyesen visszahelyezik a főigazgatóságba. Ez alkalommal BICK javaslatot tett felsőbb hatóságánál, hogy a nemzeti könyvtár elnevezést változtassák hivatalosan minden időkre Osztrák Nemzeti Könyvtárrá (ÖNB). Nagyszerű érvei voltak ehhez: nem szabad többé elfelejteni, hogy a náci rémuralom minden erejével arra irányult, kiiktatni mindenünnen az „oszt-rák” elnevezést, ezért ezentúl azt minden esetben hangsúlyozva alkalmaznunk kell. A könyvtárnak elsődleges feladata továbbá a patriotizmust szolgálni — mint mondotta — „dass sie alles das, was sich auf österreichische Geschichte, Literatur, Musik und Kunst bezieht und was von österreichischen Autoren literarisch geschaffen wurde, vor allem und möglichst vollständig sammelt und dem Volke und der Wissenschaft möglichst weitgehend zugänglich macht.” 1949. jan. 31-én vonult nyugdíjba, de már előtte gondoskodott arra érdemes, megbízható utódjáról, Josef STUMMVOLL személyében.

A könyv szerzője, Trenkler, BICK jellemzésén belül, kimerítően tárgyalja a könyvtár valamennyi osztályának irányítása alatt megvalósult reformjait.

A következő fejezet: az ÖNB a harmadik birodalomban 1938—1945-ig (*Die Nationalbibliothek im „Dritten Reich”*) a náci főigazgatónak, Paul HEIGLnek a korszaka.

Magasrangú SS-megbízott, ugyanakkora politikai rövidlátással: mindvégig hitt a német győzelemben és csak 1945. ápr. 4-én, mikor az oroszok körülzárták Bécsset, ocsúdott fel, hirtelen megzavarodott és feleségével együtt öngyilkos lett.

A második világháború befejezésétől a konszolidáció kezdetéig, vagyis az 1945-től 1949-ig tartó időszakot (*Vom Ende des zweiten Weltkrieges zur Konsolidierung*) a harmadik fejezetben olvassuk.

1945-ben BICK visszahelyezéséig, két hónapig átmenetileg Hugo HÄUSLE végzi a főigazgatói teendőket. Pontos, korrekt, BICK régi embere, kiváló képzettségének köszönhető helytállása.

Jeleztük, hogy BICK kitűnő ember- és szakismerettel, utódjának Josef STUMMVOLLT választotta. A történet következő, utolsó fejezete igazolja, sőt felülmúlja STUMMVOLL vezető képességeiről alkotott elképzeléseit. Vele az ÖNB nagyszerű, modern kiteljesedésének, új feladatok megoldásának útjára lépett. (*Jahre des Ausbaues und Wege zu neuen Lösungen. 1949—1967*).

Csak érinthetjük STUMMVOLLnak mindazt a tudományos, szervező könyvtári mun-

káját, amelyet TRENKLER részletesen ismertett: a lipcei Deutsche Büchereienben, sok más németországi és külföldi könyvtárban 1945-ig, illetőleg 1945-től Ausztriában és újólág külföldön. 1933-ban a török kormány meghívására Ankarában négy éven át — ez volt a fiatal könyvtáros első nemzetközi sikere. 1959-ben HAMMARSKJÖLDnek, az ENSZ főtitkárának meghívására New-Yorkba megy az egyesület könyvtárának újjászervezésére, igazgatására, új könyvtárpalotája tervezési — építési munkálatainak szakvéleményezésére. Három éven keresztül a legeredményesebben végzi összetett megbízatását, és 1967. nov. 17-én megnyitva új palotájában az ENSZ korszerű könyvtárát, egyben STUMMVOLLT is messzemenő ünneplésben részesítik.

Elismert szaktekintélye az osztrák- és nemzetközi könyvtárügynek és dokumentációs szervezeteknek (IFLA, FID), az általuk rendezett kongresszusoknak legtöbbször szervezője, elnöke, elvi kérdéseiknek előadója, véleményezője.⁴

1949. okt. 12-én iktatják be főigazgatói tisztségébe. A közben eltelt három év folyamán tökéletes helyzetismeretet szerzett a könyvtárról és többek közt fejlesztési tervébe iktatta az előző generációk ilyen, meg nem valósult próbálkozásait is. Első ténykedése volt felettes hatóságát megismertetni a legegétőbb teendőkkal: a helyhiánnyal, a dotáció- és a személyzeti létszám kirívó elégtelenségével. Ezekre irányuló törekvései a gazdasági helyzet konszolidálódásával párhuzamosan megvalósulnak.

Figyelemreméltó pénzügyi politikája magyarázza az ÖNB állományának 1.3 millió kötetről 2 millióra, ill. 3.3. millió darabról 4.8 millió darabra történő gyarapodását.

E megnövekedett állomány használatának biztosítására, minden gyűjteményt beleértve, katalógusrendszert építettett ki: géplánccal sokszorosítottta az egész szerzői katalógusállományt; többpéldányaik egy sorozata azután szakkatalógusul stb. szolgált.

A könyvtári alkalmazottak száma 1967-ig 123-ról 213-ra emelkedett, hogy a maga egészében — különgyűjteményeket és felvilágosító állomásokat is beleértve — harmonikus munkaritmus biztosítsa az ingyenesnek elrendelt használatot.

A történetben alfejezetek tárgyalják az ÖNB kiállításait és publikációs tevékenységét.

A STUMMVOLL-korszaknak mindeddig leggazdagabb a publikációs tevékenysége. A kiadás általános elve hasonló a kiállításokéhoz: megismertetni az ÖNB állományát, megkönnyíteni használatát, (vö. „Museion”-könyvek); gazdag a bibliográfiai sorozat, a nyomtatott katalógusok száma is. A különgyűjtemények emellett ritkaságait, kuriózumaikat tárták fel. Külön kell szólnunk arról a szakfolyóiratról amely *Biblos* (Österreichische Zeitschrift für Buch- und Bibliothekswesen, Dokumentation und Bibliographie) címen STUMMVOLL szerkesztésében 1952-ben indult meg. E kedvelt, életképes folyóirathoz csatlakozott a *Biblos-Schriften* sorozat, 1967-ig 47 kötetel (kiállítási katalógusok, a könyvtárak működése, érdekes jelenségek az osztrák- és külföldi könyvtárakban stb.)

Szemlélnk végére érven, be kell vallanunk, hogy a nagy terjedelmű könyvtártörténetet csak körvonalalaiban adhattuk vissza. A történet követendő példa egy nemzeti könyvtár történetének a megírására. Bár természetesen a szerzőt áthatotta műve alkotása közben a szeretett könyvtárhoz való tartozása, összeforrottságának érzése, mégsem vádolható elfogultsággal, mert fejezeteit a 44 mellékelt „Beilage”: hivatalos felterjesztések, rendeletek, határozatok igazolják. Ugyanígy bizonyít a 47 darab illusztráció: fényképek után készült reprodukciók épületbelsőről, külsőről, háborús károkról, restaurálásról, állományról, a könyvtárosokról, könyvtárlátogatókról, ünnepi könyvtári eseményekről stb.

⁴ Vereinigung Österreichischer Bibliothekare, Österreichisches Institut für Bibliotheksforschung, Dokumentations- und Informationswesen, Gesellschaft der Freunde der ÖNB és szerepe volt 1961 óta a Gutenberg-Gesellschaftban, valamint az Österreichische Gesellschaft für Dokumentation und Bibliographieban (ÖGDB).

Számos eligazítóval, tájékoztatóval könnyíti meg TRENKLER művét (névmutató, rövidítések jegyzéke, irodalom és jegyzetek), amely a finom papíron jól érvényesülő tipográfiajával nemcsak a szakembereknek nyújt egyszerre ismereteket és esztétikai élményt.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Régi könyvek és kéziratok.¹ Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja gyorsan reagál a könyvtáros társadalom igényeire, kiadványainak ezért mindig van bizonyos praktikumhoz kötődő efemer jellege. A *Régi könyvek és kéziratok* c. kiadvány azonban nem sorolható az alkalmiság jegyeit hordozó tucatkiadványok közé. Olyan tanulmánykötetről van szó, amely egy jól szervezett könyvtáros továbbképző tanfolyam előadásából kinőve, valóságos kis enciklopédiáját alkotja a szerteágazó könyvtörténeti stúdiumoknak.

Tizennyolc szakíró tollából huszonkét rövidebb-hosszabb tanulmányt foglal magában. Az előszóból megtudjuk, hogy eredetileg több előadótól kértek és vártak kéziratot, de a kötet lezárásáig nem mind futott be. Ez a körülmény sajnálatos ugyan, de semmiképp sem csökkenti a tanulmánykötet interdiszciplináris értékét, hiszen így is maradt bőségesen mondanivalója számos tudományág számára. Felmerülhet a kérdés: milyen tendenciát sugall ez a változatos tematika?

Véleményünk szerint konvergensenet olyan értelemben, ahogy ezek az ókortudomány, a medievisztika vagy szűkebb értelemben a régi magyar irodalom segédtudományai, ugyanakkor divergensenet olyan értelemben, hogy a többé-kevésbé önállósult diszciplinák egymás melletti felsorakoztatása még nem alkot szintézist, nem hoz létre valamiféle új tudományt. Ebből a szempontból azt tartjuk legértékesebbnek, hogy a *Régi könyvek és kéziratok* úttörő módon kezünkbe adott egy régóta nélkülözött segédtudományi kézikönyvet.

Igaz, hogy nem minden fejezete van egyenletesen kidolgozva, de még ezt a „szépség-hibát” is képes ellensúlyozni ama előnyös tulajdonsága, hogy mind a bővebben kifejtett témák, mind pedig a summázatok, rangos szakemberektől származnak. A kódexművészetéről CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, a német írástörténetről valamint a kódexkatalogizálásról VÍZKELETY András, a keleti írásokról és kéziratokról MARÓTH Miklós, a zenei paleográfia magyar vonatkozásairól RAJECZKY Benjámin, a vízjelkutatásról FAZAKAS József, az ősnymtatványokról VÉRTESY Miklós, az egyetemes és magyar XVI–XVII. századi nyomdászattörténetről BORSA Gedeon, a régi magyarországi nyomtatványok meghatározásáról HOLL Béla írásai tájékoztatnak.

A sajtótörténet első korszakáról KÓKAY György, a régi századok történeti földrajzáról HERVAY Ferenc, a kancellária oklevéladói gyakorlatáról KOMJÁTHY Miklós, a hazai felekezeti (katolikus, református, evangélikus, izraelita) könyvtárak újkori történetéről KOVÁCH Zoltán, ÚJSZÁSZY Kálmán, PAPP Ivánné és SCHEIBER Sándor, a korábbi — XVI–XVIII. századi — periódusról BERLÁSZ Jenő tájékoztat összefoglalóan. Ugyancsak BERLÁSZ ismerteti régi közintézményeink magyarországi és erdélyi szervezetét is. A tanulmánykötet a régi magyar irodalom tanulmányozásához ajánlható bibliográfiai összeállítással (V. KOVÁCS Sándor) és a régi könyvek és kéziratok feldolgozásához szükséges segédkönyvek lelőhelyjegyzékével zárul, mely utóbbi a kötet szerkesztő, PINTÉR Márta munkája.

Nem meglepő, hogy e gazdag tartalmú színvonalas kiadvány kritikai fogadtatása során (TÓTH András, *Könyvtáros*, 1975. 5. sz. 305.; WIX Györgyné, *OSzK Híradó*, 1975.

¹ *Régi könyvek és kéziratok*. Tanulmánygyűjtemény. Összeállította: PINTÉR Márta. Bp. 1974. Népművelési Propaganda Iroda. 379 l.

1—2. sz. 42—43.) az egyik szakember, Wix Györgyné fölvetette a kötet továbbfejlesztésének gondolatát. Valóban, ha a tanulmánykötetbe felvett dolgozatokat egységes szempont szerint részletesebben kidolgoznák, ha a tanfolyam-okozta szükségszerű egyoldalúságot ellensúlyozni lehetne a hiányzó témakörök megíratásával s végül, ha a könyv jelenlegi spontán sorrendjét szilárdabb tartalmi-logikai felépítésűre lehetne átalakítani, akkor egy meghatározott, szűk könyvtárosi réteg szolgálata helyett jól rendszerezett *alapismereti kézikönyvvé* léphetne elő az irodalomtörténeti tudományos kutatás szemszögéből nézve. De addig is, míg eljutunk odáig, a *Régi könyvek és kéziratok* c. tanulmánykötetben méltán láthatunk afféle segédtudományi próbakötetet. S valljuk be, ez a próba nem is sikertelen kötettel ajándékozott meg bennünket.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Erdélyi János könyvművész-tipográfus kiállítása. Február 26-án nyílt meg a Petőfi Irodalmi Múzeumban ERDÉLYI János Tótfalusi díjas könyvművész gyűjteményes kiállítása.

A modern magyar könyvművészet a felszabadulás óta nagy fellendülést ért el, rangja nemzetközi összehasonlításban is számottevő. Ez a minőségi forradalom könyvkiadásunk mennyiségi mutatóinak sokszoros emelkedése mellett, a korszerű szocialista nagyüzemi könyvgyártás bázisán jött létre. A nagy, kitérőkkel és buktatókkal járó küzdelmet a magasabb művészi színvonalért, a korszerű kifejezésformáért néhány tucat lelkes könyvgyártó szakember, könyvművész-tipográfus és nyomdász hajtotta végre. Nevük, munkásságuk még mindig nem eléggé ismert, csak a szakma beavatottjai között. A magyar vizuális kultúra „szürke eminenciásai” ők, pedig munkáik a nemzetközi fórumokról viszonylag több elismerést hoznak Magyarországnak, mint képzőművészetünknek a közvélemény által jól ismert ágai. Könyvalkotóink vezető nemzedékének, tagjai akiknek végrehajtották a modern magyar könyvművészet forradalmát, mind túl vannak már életük derekán. Műveik bemutatására, egyéni kiállításaira azonban csak mostanában kerül sor — jelentőségükhöz képest elég gyéren.

ERDÉLYI János könyvművész-tipográfus reneszánszát élő könyvművészetünk vonzóan sokoldalú egyénisége. Elkötelezett művész, aki a történelmi sorsfordulóokban a munkásság, az elnyomottak oldalán harcolt, amikor a forradalmi idők úgy követelték tetteikkel, békés időben pedig műveivel. Kezdetről fogva a modern avantgard tipográfiai irányzat vonzotta. Reklámgrafikai munkáit a szakszervezeti tipográfiai tanfolyamok pályázatain elért díjai félmjelzik.

Művészi hitvallása az avantgard konstruktív tipográfia elvei szerint a kötött formájú betűvel kifejezni korunk állandóan változó képét, a legkorszerűbb nyomdatechnikával készült, modern művészi köntösbe öltöztetett könyvvel formálni milliók ízlését. A sok apró tipográfiai feladat a kötöttségek virtuózává tette. A korlátok szabályozó erejének, az anyagnak és a funkciónak át nem hágható törvényei már szedő korában beleivódtak.

Több évtizedes munkássága sokszáz könyvre és borítóra terjed a folyóirattól a katalógustól kezdve a könyvön és plakáton át a minikönyvekig. Eszköztára kevéssel sokatmondó. Könyvtervein és borítóin a tartalmi információt a színek, a betűk formájának, nagyságának, egymáshoz való viszonyának absztrahált eszközökkel megvalósított harmóniával közli. Betűi kezdetben a nyomdabetűk áttételei voltak. Kifejező ereje az évtizedek során egyre bővült, burkolóinak, kötéseinek és belső tipográfiai megoldásainak kompozíciói egyre monumentálisabbak. A hatvanas évek elejétől kezdve művein a hazai könyvművészetünket megteremtő új európai stílusáramlatok, az új Bauhaus és neoszeccszó szín- és formatorékvései saját tapasztalatain átszűrve jelennek meg a betűk rajzában, a burkoló és kötéstervek kompozíciójában vagy színharmóniáiban, leg-

hangsúlyosabban azonban a belső címdalpáron. Az utolsó évtizedben tervezett könyvein, burkolóin előtérbe kerültek a nagyléptékű, rajzolt betűs, aszimmetrikusan elhelyezett címsorok. A geometrikus szerkezeti elrendezések sokfajta dekoratív változatát alakította ki katalógusainak, albumainak, sőt miniatűrkönyveinek belső tipográfiájában is. (Óra-katalógus, Dózsa katalógus, Személyleírás.)

A magyar politikai könyvek korszerű megformálása az ő nevéhez fűződik, de tudományos könyveink új stílusának kialakításában is tevékeny részt vállalt.

Sorozatait is szabados tipográfiai megoldással tervezi, mint a nagydíjas *Korszerű Társadalmi Ismeretek* című sorozatot. Színkezelésére általában a tört harmóniák jellemzőek, egy finom sárgászöld vagy narancsszín, tört fehér a fekete éles kontrasztjával. Az utóbbi években művészete kiteljesedett, monumentálissá vált. Ötletesség és bravúr jellemzi miniatűrkönyveit is, melyeknek európai rangú művésze. Skálájuk az apró, 9 mm-es formátumtól a kitűnően olvasható 60 mm-es nagyságig terjed. Tipográfiai megformálásuk mindig a tartalomhoz illeszkedik, de itt is kedveli a legkorszerűbb megoldásokat.

Mérték és arány, az anyag és funkció feltétlen tisztelete, világosság és precízitás, egyéni szinkultúra jellemzik ERDÉLYI János művészi pályájának kiteljesedését.

P. BRESTYÁNSZKY ILONA